

بانک سپه

**بکارگیری اوراق سفارش ساخت
(استصناع)؛ به عنوان یکی از ابزار
بانکداری اسلامی برای تامین مالی**

تهیه و تدوین:

شهرزاد فرجی - شعله اصلی - سمانه واشقانی فرهانی

چکیده

در حال حاضر بانک‌ها و بنگاه‌های اقتصادی ایران به دلیل بروز مشکلاتی در اقتصاد با کمبود نقدینگی مواجه هستند. یکی از فرصت‌های پیش‌روی نظام بانکی، تنوع بخشی و توسعه شیوه‌ها و ابزارهای نوین تأمین مالی برای گذر از این معضل، است.

در این راستا در بخش‌های مختلف این مقاله به استفاده از ابزار نوین تأمین مالی اسلامی به دلیل هزینه کمتر آن نسبت به سایر روش‌های تأمین مالی و نقش آنها در کاهش ریسک‌های اعتباری و نقدینگی به عنوان ضرورت اجتناب‌ناپذیر در اجرای بهینه بانکداری اسلامی تأکید شده و از بین ابزارهای مالی اسلامی نوین، اوراق سفارش ساخت (استصناع)، تشریح و مزایای استفاده از آنها در سیستم بانکی بیان شده است.

کلمات کلیدی: ابزارهای نوین تأمین مالی اسلامی، اوراق سفارش ساخت (استصناع).

1. مقدمه

امروزه در بسیاری از کشورهای اسلامی، مطالعات گسترده‌ای در خصوص عقود شرعی و قابلیت آنها برای طراحی ابزارهای مالی - اسلامی صورت گرفته تا جایگزین ابزارهایی چون اوراق قرضه که مبتنی بر قرض با بهره و ربا است شود. این ابزارها که برخی بیش از ده سال تجربه عملی دارد و برخی در حد ایده است به سه گروه عمده تقسیم می‌شوند، گروه نخست ابزارهای مالی غیر انتفاعی هستند که بر اساس قراردادهای خیرخواهانه اسلامی چون قرض الحسنه طراحی شده‌اند، گروه دوم ابزارهای مالی انتفاعی با نرخ‌های سود انتظاری هستند که بر اساس عقود مشارکتی همچون مشارکت مدنی و حقوقی، مضاربه و مزارعه طراحی شده‌اند و گروه سوم ابزارهای مالی انتفاعی با نرخ‌های سود معین هستند که بر اساس عقودهایی چون مرابحه، اجاره و استصناع طراحی شده‌اند.

در ویرایش پنجم قانون عملیات بانکی بدون ربا ایران، قانون پیشنهادی تغییر نرخ تنزیل مجدد و عملیات بازار باز با استفاده از ابزار نوین تأمین مالی شامل اجاره، سفارش ساخت (استصناع)، مرابحه پیش‌بینی شده است.

در حال حاضر بانک‌ها به منظور جذب نقدینگی از روش‌های متعددی استفاده می‌کنند. تأمین مالی از طریق بانک مرکزی و سیستم بین بانکی و استفاده از سپرده‌های سرمایه‌گذاری، دیداری، قرض الحسنه از جمله این روش‌ها هستند. بالا بودن نرخ تأمین مالی و طولانی بودن مدت زمان لازم برای جمع‌آوری نقدینگی مورد نظر و همچنین موضوع رقابت و کسب موفقیت در بازارهای داخلی و بین‌المللی و لزوم داشتن سهم بازار مناسب موجب شده است تا بانک‌ها به ابزارهای نوین مدیریت نقدینگی توجه بیشتری کنند. از ابزارهای تأمین نقدینگی در ایران که مطابق با شرع اسلام هستند، می‌توان به گواهی سپرده، استقراض از بانک مرکزی، اوراق مشارکت، بازار بین بانکی و ... اشاره داشت. (فرجی، شهرزاد، رفیعی، پریسا، 1389، ص 205-206).

بانک‌ها می‌توانند برای تنوع بخشیدن به ابزارهای تأمین مالی خود، از ابزار اوراق استصناع استفاده کنند.

2. تعریف صکوک

صک (جمع آن صکوک) به معنای سند سفته و معرب واژه چک در فارسی¹ است. اعراب این واژه را توسعه دادند و آن را بر کلیه انواع حوالجات و تعهدات به کار بردند. سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی² اقدام به معرفی چهارده نوع صکوک کرده و صکوک را این گونه تعریف می کند: گواهی با ارزش اسمی یکسان که پس از اتمام عملیات پذیره نویسی نشان دهنده پرداخت مبلغ اسمی توسط خریدار به ناشر است و دارنده آن، مالک یک یا مجموعه ای از دارایی ها، منافع حاصل از دارایی یا ذینفع یک پروژه و یا یک فعالیت سرمایه گذاری خاص می شود. (پهلوان، حمید، رضوی، سید روح الله، 1386، ص 20).

3. تعریف استصناع

عقد سفارش ساخت (استصناع)، عقدی است بین دو شخص اعم از حقیقی و حقوقی مبنی بر تولید کالایی خاص یا اجرای پروژه ای با ویژگی های مشخص در آینده که سفارش گیرنده (پیمانکار) در ازای گرفتن مبالغی معین در زمان های توافق شده (بخشی از مبلغ مورد توافق می تواند به صورت نقد و بخشی از آن به صورت اقساط به تناسب پیشرفت فیزیکی کار یا حتی مستقل از آن پرداخت شود)، طبق زمان بندی کوتاه مدت یا بلندمدت متعهد می شود کالا یا پروژه مورد نظر را ساخته و به سفارش دهنده تحویل دهد. همچنین اوراق سفارش ساخت (استصناع) اوراق بهاداری هستند که دارندگان آن به صورت مشاع مالک دارایی مالی هستند که براساس عقد استصناع حاصل شده است. این اوراق قابل مبادله در بازار ثانویه بوده و دارای بازده معین است. انتشار اوراق استصناع به دو روش استصناع موازی و استصناع و اجاره به شرط تملیک قابل انجام است. (خواجه حقوردی، ناصر، میراحمدی، سید عبدالله، 1387، ص 275-278، موسویان، سید عباس، 1386).

4. ارکان فرآیند انتشار اوراق استصناع

- Ø **بانی:** هر شخص حقوقی است که انتشار اوراق با هدف تامین مالی وی صورت می گیرد.
- Ø **سفارش پذیر (سازنده، پیمانکار):** شخصیت حقیقی یا حقوقی است که متعهد می شود کالای خاصی را بسازد یا طرح خاصی را با ویژگی های مشخص با توجه به شرایط عقد به بانی (سفارش دهنده) در زمان مشخص ساخته و تحویل دهد.

¹ لفظ چک از زبان پهلوی گرفته شده و در عصر ساسانیان هم معمول بوده و از دیرباز در زبان فارسی به کار رفته است. واژه صک (جمع آن صکوک) معرب چک در زبان پارسی است که بعدها واژه چک از زبان فارسی به زبان های فرانسه (cheque) و انگلیسی (check) انتقال یافته و هم اکنون به صورت بین المللی کاربرد دارد. بنابراین شایسته است به منظور پاسداشت این موضوع از واژه صکوک در زبان فارسی استفاده نشود. در این راستا در قوانین مربوط به بازار سرمایه واژه "اوراق" به عنوان جایگزین "صکوک" معرفی شده است که در ادامه واژه "اوراق" را به جای "صکوک" بکار می بریم.

- Ø **ناشر (واسطه):** هر شخص حقوقی است که اوراق بهادار را منتشر می کند.
- Ø **سرمایه گذاران (دارندگان اوراق):** اشخاص حقوقی یا حقیقی هستند که بانی را تامین مالی می کنند.
- Ø **امین:** شخص حقوقی است که بر کل فرآیند انتشار اوراق بهادار نظارت دارد و تمامی نقل و انتقالات مالی با اجازه وی صورت می گیرد.
- Ø **عامل:** شخص حقوقی است که به عنوان واسطه بین ناشر و سرمایه گذاران فعالیت می کند و نسبت به دریافت وجوه از سرمایه گذاران و پرداخت اصل و سود اوراق در سررسیدهای معین طبق قرارداد عملیت، مبادرت می ورزد (موسسات مالی و بانکها می توانند به عنوان عامل ایفای نقش کنند).
- Ø **ضامن:** شخص حقوقی است که بازپرداخت اصل و سود متعلق به اوراق را در سررسیدهای مقرر تعهد و تضمین می کند.
- Ø **حسابرس:** حسابرس معتمد سازمان است که توسط امین از میان موسسات حسابرسی معتمد انتخاب و زیر نظر امین کار می کند.
- Ø **موسسه رتبه بندی:** شرکتی است که با اخذ مجوز از سازمان بورس اقدام به رتبه اعتباری اوراق می کند.
- Ø **بازارگردان:** کارگزار معامله گر یا شرکت تامین سرمایه ای است که با اخذ مجوز لازم با تعهد به افزایش نقدشوندگی و تنظیم عرضه و تقاضای اوراق و تحدید دامنه نوسان قیمت آن، به داد و ستد آن اوراق می پردازد.
- Ø **ناظر:** سازمان بورس و اوراق بهادار، بانک مرکزی یا هر مرجع ذیربط است که صدور اوراق به صورت عمومی منوط به اخذ مجوز از آن است.

5. موارد مصرف سفارش ساخت (استصناع)

موارد مصرف این عقد برای سفارش ساخت و تکمیل کالا یا طرح نیمه تمام، ساخت تعدادی از کالاهای تولیدی یک تولیدکننده، ساخت کالا با ویژگی خاص، احداث طرح و پروژه ای با ویژگی های خاص و سفارش ساخت برای انجام معامله، است.

6. تفاوت عقد سفارش ساخت (استصناع) با سایر عقود

تفاوت این عقد با سایر عقود در این است که به طور معمول کالای مورد نظر موجود نیست و سازنده آن را در آینده ساخته و تحویل می دهد، همچنین تهیه مواد اولیه و لوازم کار به عهده سازنده است و معمولاً زمان انعقاد قرارداد بخشی از ثمن به عنوان پیش پرداخت داده می شود و بخش دیگر به صورت دفعی یا تدریجی تا زمان تحویل کالا پرداخت می شود (موسویان، سید عباس، 1386، ص 386-387).

7. مزایای به کارگیری سفارش ساخت (استصناع)

- Ø به دلیل مشخص و عینی بودن کالا و طرحی که تامین مالی می شود، شبهه صوری بودن عقد منتفی است.

Ø به دلیل مشکلات پیش روی بانک‌ها در خصوص تجهیز منابع، تامین مالی از طریق اوراق استصناع می‌تواند کارایی زیادی داشته باشد، چرا که مردم (سرمایه‌گذاران) می‌دانند سرمایه‌هایشان در چه پروژه‌ای به کار گرفته می‌شود؛ و در صورتی که اطلاع رسانی و قیمت‌گذاری به درستی انجام شود، سبب افزایش انگیزه سرمایه‌گذاران خواهد شد.

Ø اوراق استصناع در مقایسه با اوراق مشارکت از ریسک کمتری برخوردار بوده و با اخذ تضامین و پوشش‌های بیمه‌ای می‌توان نسبت به مدیریت ریسک‌های آن اقدام کرد.

Ø بانک‌ها از طریق انتشار اوراق استصناع می‌توانند منابع موردنیاز بخشی از مشتریان اعتباری خود را تامین کرده و از این طریق مشتریان اعتباری خود را حفظ کنند.

Ø در انتشار اوراق استصناع، سرمایه‌گذاران (مردم عادی) وجوه مورد نیاز را تامین کرده و منابع بانک درگیر تامین وجوه نمی‌شود. بنابراین، بانک تنها هزینه‌های اداری و پرسنلی را متحمل می‌شود و در مقابل، از محل دریافت کارمزد، کسب درآمد می‌کند. از طرف دیگر، استفاده از اوراق استصناع به جای اعطای تسهیلات موجب می‌شود، منابع بانک آزاد گشته و از آن‌ها برای پرداخت تسهیلات مشارکتی که برای بانک سودآوری بیشتری دارد استفاده کنند.

Ø در کشورهای اسلامی که اوراق قرضه ممنوع است و بانک مرکزی قادر نیست از طریق معامله اوراق قرضه، سیاست پولی عملیات بازارباز را اعمال کند می‌تواند از طریق انتشار این اوراق به هدف خود دست یابد.

Ø به کمک این ابزار، دولت می‌تواند به تناسب شرایط رکود یا رونق اقتصادی، سیاست‌های مالی انبساطی یا انقباضی مورد نظر را اعمال کند.

8. چالش‌های انتشار سفارش ساخت (استصناع) بر اساس دستورالعمل بانک مرکزی

- عدم امکان استفاده از این اوراق برای تامین مالی متقاضیان بخش خصوصی، نهادها و بنگاه‌های خرد و غیر دولتی با توجه به شرایط مندرج در دستورالعمل بانک مرکزی؛
- لزوم یکی بودن شخصیت حقوقی بانی و سازنده است و به تبع آن عدم امکان استفاده از این روش تامین مالی در مواقعی که بانی توانایی ساخت دارایی موضوع قرارداد را نداشته باشد؛
- تاسیس شرکت‌های ناشر متعدد برای انتشار هر نوع اوراق استصناع برای عامل (بانک) چالش‌زا خواهد بود؛
- محدود بودن وظایف بانک‌ها در این فرآیند با توجه به شرح وظایف مندرج در دستورالعمل بانک مرکزی و انتقال عمده وظایف به ناشر و کاهش قابل ملاحظه درآمدهای کارمزدی بانک‌ها؛

9. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در این مقاله به منظور تامین مالی و افزایش نقدینگی و اصلاح ساختار ترازنامه بانک‌ها بر پایه اصول و موازین حاکم بر بانکداری اسلامی، ابزار جدید و نوین تامین مالی اوراق سفارش ساخت (استصناع) به عنوان ابزاری انتفاعی با بازدهی معین معرفی شده و فرآیند اجرایی آن به منظور پیاده‌سازی در بانک‌ها و موسسات مالی تشریح شد. استفاده از ابزارهای تامین مالی از جمله اوراق سفارش ساخت (استصناع)

مزایای بسیاری برای بانک‌ها و موسسات مالی از جمله افزایش نقدینگی، بهبود مدیریت ریسک، افزایش در تنوع منابع تأمین مالی، بهبود بخشیدن به توان بانک برای تطابق سررسید دارایی‌ها و بدهی‌ها، بهبود نسبت‌های مالی، کسب درآمد از طریق ایفای نقش عامل و آزادسازی منابع مالی بانک‌ها به منظور اعطای تسهیلات به بخش‌های سودآور و ... در بردارد.

در شرایط کنونی بانک‌ها می‌بایست بیش از پیش به سمت کسب درآمدهای کارمزدی حرکت کنند، انتشار این اوراق می‌تواند از این لحاظ نیز بانک‌ها را منتفع سازد. همچنین با توجه به بالاتر بودن بازدهی این اوراق نسبت به نرخ سود سپرده‌های متناظر، جذابیت و مطلوبیت مناسبی را برای سرمایه‌گذاران در برداشته و از این طریق می‌توان وجوه مازاد جامعه را به سمت سرمایه‌گذاری‌های مولد و تولیدی سوق داد. در مجموع می‌توان گفت انتشار اوراق استصناع و پذیرش آن در بازار بورس و استقبال مردم از آن می‌تواند از یک سو ابزار مالی مطمئنی در اختیار سرمایه‌گذاران ریسک‌گریز و متعارف قرار دهد و از سوی دیگر می‌تواند تا حدودی کسری بودجه دولت و بنگاه‌های اقتصادی را به شیوه‌ای مناسب تأمین کرده و وجوه مازاد جامعه را به سمت سرمایه‌گذاری‌های مولد و تولیدی سوق دهد و از این طریق تحقق اهداف کلان دولت نظیر رشد اقتصادی، ایجاد اشتغال، مهار تورم و ... را تسهیل کند.

10. منابع و مآخذ

- Ø بانک مرکزی ج.ا.ا، "دستورالعمل اجرایی عقود سه گانه استصناع، مباحه و خرید دین" مصوب یکهزار و یکصد و بیست و هشتمین جلسه مورخ 1390/5/25 شورای محترم پول و اعتبار.
- Ø تصویب‌نامه شماره 98297/ت/46738 هـ مورخ 1390/5/12 هیأت وزیران در رابطه با "الحاق عقود استصناع، مباحه و خرید دین به آیین نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا".
- Ø خواجه حق‌وردی، ناصر، میراحمدی، سید عبدالله. (1387) "انتشار اوراق استصناع و اثر آن بر سودآوری صنعت بانکداری"، مجموعه مقالات هجدهمین کنفرانس سیاست‌های پولی و ارزی،
- Ø فرجی، شهرزاد، واشقانی‌فرهانی، سمانه، (1390)، "ابزارهای نوین تامین مالی کاربرد اوراق قرض الحسنه، مباحه، اجاره و استصناع (سفارش ساخت) در سیستم بانکی". ماهنامه بانک سپه
- Ø فرجی، شهرزاد، رفیعی، پریسا، (1389)، "بررسی فرآیند انتشار اوراق رهنی و چگونگی بکارگیری آن، راهکاری نوین به منظور تامین نقدینگی بانک‌ها". بیست و یکمین همایش بانکداری اسلامی، تهران: موسسه عالی آموزش بانکداری ایران.
- Ø کمیجانی، اکبر، نظریور، محمدنقی. (1387)، "چگونگی کاربرد عقد استصناع در قانون عملیات بانکی بدون ربا"، فصلنامه علمی - پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال هشتم، شماره 30، ص 69-97.
- Ø مدیریت کل نظارت بر بانک‌ها و مؤسسات اعتباری، اداره مطالعات و مقررات بانکی بانک مرکزی ج.ا.ا، "مقررات احتیاطی تبدیل مطالبات رهنی مؤسسات اعتباری به اوراق بهادار"، شهریور 1387.
- Ø موسویان، سیدعباس (1386) "ابزارهای مالی اسلامی (صکوک)"، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- Ø موسویان، سید عباس. (1386)، "اوراق بهادار استصناع، مکمل بازار سرمایه ایران"، دو فصلنامه علمی - پژوهشی جستارهای اقتصادی، سال چهارم، شماره هشتم.

- Ø نظریور، محمد نقی، (1384)، "اوراق بھادار استصناع (سفارش ساخت) ابزاری برای سیاست پولی" فصلنامه علمی - پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال پنجم، شماره 20، ص 81-110.
- Ø نظریور، محمد نقی، (1385)، "عملیات بازار باز از طریق اوراق استصناع، مشکلات و راه حل ها" فصلنامه علمی - پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال ششم، ص 47-73.